

Југословенски народноослободилачки покрет у међународним односима*

Владо Стругар

Чланак садржи својеврсну хронологију догађаја на простору Југославије, од одласка (1941. године) владе Краљевине Југославије, с краљем Петром Карађорђевићем, у иностранство, до проглашења Југославије федеративном републиком (1945). Упоредо са догађајима у Југославији описан је и развој догађаја на Балкану, у Европи и свету, приказани су услови у којима се народноослободилачки покрет борио за статус међу савезницима и услови за борбу са окупаторима и квислинзима. Аутор је навео бројне историјске чињенице које приказују однос између партизанског и четничког покрета, народноослободилачког покрета и избегличке владе, четника и окупатора, избегличке владе и савезника, руске дипломатије и Коминтерне, с једне, и народноослободилачког покрета, с друге стране, однос свих зараћених страна према НДХ итд. Приказана су два концепцијска прилаза у односу на обнову Југославије, идеолошки крајње размакнута: партизански – о Југославији, федерацији и републици, и четнички – о Југославији, грађанској, парламентарној монархији. Описане су сциле и харибде кроз које је прошао народноослободилачки покрет да би, преко увида савезничких мисија, био признат и како је нарастање војске и спретна дипломатија народног вођства обезбедила ослонац за изградњу државне власти и политичког система по вољи народа, исказаној у изборима за Уставотворну скупштину (1945. године).

Краљевина Југославије је пала за десет дана Априлског рата 1941. године. Војске агресорског савеза, сила Осовине, заузеле су њену територију. Југословенска војска се распала, а официри су углавном одведени у ратно заробљеништво. Влада, с краљем Петром Карађорђевићем, одбегла је у иностранство, преко Грчке у Палестину, па у Велику Британију. Државна структура се сломила; владајуће политичке странке пале су у страх и немоћ.

У Бечу, 22. априла 1941, потписали су министри спољних послова Немачке и Италије споразум о заузећу и подели Југославије на италијанску и немачку окупациону зону. Победнице – Немачка и Италија – подариле су својим савезницима делове југословенске територије: Бугарској – већи део Македоније и југоисточни предео Србије, а Мађарској

* Уз ауторову сагласност, текст је, за потребе „Војног дела“, знатно скраћен.

– Бачку, Барању и Прекомурје. Италија је увећала свој протекторат Велику Албанију припајајући јој западну Македонију, Косово и Метохију и узан гранични појас Црне Горе. Боку Которску, Далмацију и суседну половину Словеније анектовала је римска влада и завела цео систем фашистичке Италије. Немачка је анектовала северни део Словеније. Од смањене Србије настало је окупационо подручје којим је управљао нарочити немачки војни штаб, којем је одобрено да успостави колаборационистичку владу као подручну установу за унутрашње потребе, без ресора војске и спољних послова. Владе Немачке и Италије помогле су усташама, држећи их и даље у зависности, да успоставе Независну Државу Хрватску, која је обухватала хрватске крајеве (изузев оних непосредно припојених Италији), Босну и Херцеговину и читав Срем. Она је 16. априла 1941. добила своју владу. Признале су је као суверену све државе Тројног пакта, којем је и она приступила. Владе агресора су успоставиле у окупираним крајевима власт својих армија, које су пратили и службеници за грађанску управу. Оне су потражиле и прихватиле сарадњу домаћих људи. Сарадници окупатора су се појавили у обе окупационе зоне. Све окупационе власти су похитале да привреду поседнутих области што чвршће обухвате. Окупаторске власти су забраниле постојање југословенских националних, политичких, друштвених и стручних организација и удружења.

Председник југословенске владе генерал Душан Симовић и краљ Петар стигли су у Велику Британију. Од 21. јуна 1941. у Лондону је било средиште југословенске краљевске емиграције. Влада Велике Британије признавала је избеглу југословенску владу као суверену државну власт. Влада Сједињених Америчких Држава, изјавом 4. јуна 1941, објавила је да не признаје фашистичку поделу Југославије и да сматра незаконитим оснивање Независне Државе Хрватске. Совјетска влада је 8. маја 1941. прекинула дипломатске односе са владом Краљевине Југославије, који су, на иницијативу из Москве, обновљени до 19. јула. Совјетска влада је поручила да ће се заузети да се обнови Југославија. Југословенска влада је прекинула дипломатске везе са свим земљама које су признале владу Независне Државе Хрватске (којом су управљале усташе хрватског порекла, од раније познате као терористичке организације, уз помоћ придобијених муслимана, а сви су били једнако решени да побију и разагнају, напосто униште Србе, који су од давнине житељи у Хрватској и Славонији, Босни и Херцеговини).

Све владе савезнице нацистичке Немачке раскинуле су дипломатске односе са владом Краљевине Југославије. Та влада је декларацијом објавила (4. маја 1941) да Југославија наставља рат против агресора; баш следствено свом постанку 27. марта 1941, када је раскинула приступ Југославије Тројном пакту који је потписала претходна влада. Тим чином узрокован је поход немачке војске на Балкан, а због њега и одлагање, за неколико седмица, напада Немачке на Совјетски Савез. Она је за своје малобројне, избегле војне снаге обезбедила британску помоћ (а налазиле су се у земљама Блиског истока). Избегличка влада

и политички прваци грађанских странака, који су били с њом у емиграцији, тврдили су да је Југославија у Априлском рату 1941. остварила допринос и да су савезничке земље тиме задужене да влади помогну да се врати у отаџбину и васпостави пређашње уређење.

После фашистичког заузећа Балкана, и напада немачке војске на Совјетски Савез, 22. јуна 1941, започето је уједињавање велесила против агресивног Тројног пакта. Председник Сједињених Америчких Држава Рузвелт (Franklin D. Roosevelt) и премијер Велике Британије Черчил (Winston S. Churchill) потписали су 14. августа 1941. декларацију – Атлантску повељу, у којој наглашавају да не признају стање створено освајањем и силом одузету сувереност народа. Односно, да не признају као закониту ниједну територијалну промену без слободно израженог пристанка заинтересованог народа. У Лондону, 24. септембра 1941, шест влада слободних земаља и осам избегличких влада, међу којима је била и југословенска, потписале су Атлантску повељу. На крају вишедневне конференције представника Совјетског Савеза, Велике Британије и Сједињених Америчких Држава у Москви је, 1. октобра 1941, закључено да се Црвеној армији редовно упућује британска и северноамеричка помоћ у наоружању и опреми. Британски министар спољних послова Идн (Anthony Robert Eden) посетио је Москву. Овде је он од 16. до 18. децембра 1941. преговарао с председником совјетске владе Јосифом Висарионовичем Стаљином и народним комесаром за спољне послове Вјаћеславом Михајловичем Молотовим о вођењу и циљу рата; савезништво двеју земаља се учвршћује.

У Вашингтону је 18. децембра 1941. почела и до 14. јануара 1942. трајала конференција представника 26 држава, међу којима су били и представници Краљевине Југославије. Учесници су 1. јануара потписали декларацију којом се заступљене државе обавезују да ће употребити сва средства против чланова Тројног пакта с којима су у рату, и да неће закључити сепаратно примирје или мир са непријатељем. Основана је Антифашистичка коалиција око ратног савеза Велике Британије, Совјетског Савеза и Сједињених Америчких Држава.

Устанак југословенских народа

Балкански поход немачке војске тек што је био почео (6. априла 1941), кад је Централни комитет Комунистичке партије Југославије решио да самостално одреди начин и облик борбе против агресора. Именовао је Војни комитет, с генералним секретаром Комунистичке партије Јосипом Брозом Титом на челу, и 15. априла 1941. народу објавио, прогласом, да предвиђа ослободилачку борбу против окупације, за нову Југославију, слободну и братску заједницу народа. На саветовању у Загребу (између 3. и 6. маја 1941) закључено је: да је Комунистичка партија једина способна да преузме даље предвођење југословенских народа и да агресорова подела Југославије не може ометати комунисте да јединствено раде на окупљању родољуба за борбу против окупатора и домаћих група које су им пришле.

Дана 27. јуна 1941. образован је Главни штаб Народноослободилачких партизанских одреда Југославије, а дужност врховног команданта поверена је Титу. Одлучено је, на проширеној седници Политбироа, 4. јула 1941, у Београду, да се као устаничка војска стварају партизански одреди и да нападају окупационе војске и власти, и све што њима може да користи. Дакле, да партизанско ратовање буде главни облик народне ослободилачке борбе. Централни комитет је прогласио народу објавио да је национално и социјално ослобођење народа и народности Југославије главни циљ Комунистичке партије у Другом светском рату. Јединствена припрема устанка у националним покрајинама обезбедила је брз одзив и полет у спровођењу одлуке Централног комитета. Борбом партизанских одреда и становништва, које их је помагало, задобијена је знатна ослобођена територија. Није прошло ни два месеца од прве акције, а више од трећине југословенске територије захваћено је оружаним устанком. На ослобођеној територији, устаници су, именовањем или бирањем, оснивали своју власт, која је прво различито називана, а коначно свуда подједнако: народноослободилачки одбори. Партизански одреди и народноослободилачки одбори постају, уједно, битна остварења и решавајући чиниоци ослободилачке борбе. Национални комитети Комунистичке партије и покрајински штабови партизанских одреда, заједно са Централним комитетом и Врховним штабом, чинили су јединствену организацијску целину, која је већ на почетку борбе унеколико представљала предвиђено обличје нове државе у Југославији, после назване демократска федерација. Борачке снаге, ради остварења тог циља, зване су јединствено – народноослободилачки покрет.

Југословенски оружани устанак је први, силовит и опсежан удар против фашистичке окупације у покореним земљама Европе. Он није угрозио чврстину и агресивну напетост окупаторске власти, али је нанео штету престижу нацистичке Немачке и фашистичке Италије и везао знатне њихове војне снаге.

Устанком се Југославија изнова претворила у ратиште: за фашистичке војске одвећ брзо наметнута и горка нужност, а за земље Антифашистичке коалиције чинилац позитивног стратегијског значаја. Централни комитет Комунистичке партије Југославије имао је везу (помоћу илегалне радио-станице у Загребу) с Извршним комитетом Комунистичке интернационале (Коминтерна) у Москви. То је била његова једина важна веза с иностранством. Вођство Коминтерне је упутило 22. јуна 1941. телеграм Централном комитету, с поруком: немачки напад на прву земљу социјализма једнако је уперен и против слободе и независности свих народа; совјетска одбрана је истовремено и одбрана народа које је поробила Немачка; народима Југославије пружа се прилика да развију ослободилачку борбу против поробљивача; у садашњој етапи реч је о ослобођењу од фашистичког подјармљивања, а не о социјалистичкој револуцији.

Задуго, ипак, премда су вести свуда стизале, обавештеност у свету о југословенском устанку није одговарала стварним чињеницама о

Народноослободилачкој борби. Залагањем Извршног комитета Коминтерне, успостављена је, 11. новембра 1941, у Совјетском Савезу, радиостаница „Слободна Југославија“, намењена извештавању светске јавности о југословенској борби против фашизма и обавештавању партизана о догађајима на другим фронтовима и на самом југословенском ратишту.

Упоредо с отпочињањем партизанског устанка, пуковник Дража Михаиловић је, с групом официра, почео да ствара војночетничке одреде, којима је поставио следећи циљ: под скиптром краља Петра створити велику Југославију и у њој велику Србију, у границама Србије, Црне Горе, Босне и Херцеговине, Срема, Баната и Бачке; укључити у Југославију Трст, Горицу, Истру и Корушку, део Бугарске и део северне Албаније са Скадром; очистити државну територију од националних мањина; очистити Санџак од муслиманског живља и Босну од муслиманског и хрватског живља; с комунистима и партизанима не може бити никакве сарадње, јер се боре против династије; дужност четника је да задобију повратак установа и власти које су у земљи постојале на дан 27. марта 1941. године. Остварење и тог циља претпостављало је слом фашистичких војски, окупатора на југословенском тлу.

Постојале су, дакле, две замисли о обнови Југославије, идеолошки крајње размакнуте, политички само у супарништву: партизанска – о Југославији, федерацији и републици, и четничка – о Југославији, грађанској, парламентарној монархији. Због такве супротности, током предстојећих ратних збивања на тлу Југославије, партизани и четници су постали једни другима непријатељ с којим неће бити помирења, иако су оба покрета кренула у сопствене подухвате с антифашистичке основе.

Избегличка влада је прихватила војночетничке одреде и настојала да им обезбеди савезничку помоћ и спомињање у свету. Начело британске владе, међутим, било је да још не позива на оружани устанак народе у окупираним европским земљама. Своје службе усмеравала је на стварање и коришћење обавештајне мреже која је обављала пропаганду, организовала саботаже и диверзије.

Кад је југословенски оружани устанак добио размере широког покрета, Винстон Черчил је наредио да се упуту мисија у Србију, верујући да је неопходно обједињавање герилске активности у Југославији. Мисију је предводио британски мајор Хадсон (Hudson Duane T. – Bill), а у њој су била и два избегла југословенска официра. Дошла је из Каира, преко Малте, и искрцала се 22. септембра 1941. на јадранску обалу, близу Петровца на мору, где су је прихватили партизани. Хадсону је 12. октобра 1941. издато упутство да ће британска служба, заједно с избегличком владом, потпомагати герилу, али не оног устаничког вођу који није по вољи југословенске владе, јер њу не признаје, и који нема њену сагласност за дејство. Хадсон је стигао 25. октобра на Равну гору, где се налазио Дража Михаиловић. После Хадсонових извештаја британска влада је закључила да је партизански покрет знатан и опсежан, па су британске власти биле убеђене да југословенски отпор треба објединити под вођством Драже Михаиловића. Стога су

британска и југословенска влада сложено натојале да се за то обезбеди и совјетска сарадња.

Са совјетске стране одговорено им је (22, па 25. октобра 1941.), да треба ускладити пропаганду и акцију да би југословенски устаници што више успели, и да им треба пружати подршку без обзира на политичко одређење. Врховни штаб је, уосталом, већ једаред био преговарао с вођством четника о сарадњи у борби против немачке војске. Но, то је било узалудно. Уверен да ће британска влада само четнике помагати, Дража Михаиловић је упутио војночетничке одреде у ноћни напад, између 1. и 2. новембра 1941, да од партизанских одреда отму Ужице, Ариље и Ивањицу. Партизани су тада одбацили четнике, као и 7. новембра од Ужица до Равне горе, где су их сасвим притеснили. Четнички напади ради преотимања градова на ослобођеној територији дешавали су се у позадини партизанских одреда који су баш тада одолевали немачкој противофанзиви, па су четници тако посредно помагали немачкој војсци. Врховни штаб је 4. новембра издао саопштење о нападу четника на партизанске одреде. Тај напад је назвао издајом народне борбе, а Дражу Михаиловића издајником. Тито је јавио вођству Коминтерне да је, из обзира према савезништву Совјетског Савеза и Велике Британије, зауставио партизана да не разбију војночетничке одреде и униште штаб Драже Михаиловића. Захтевао је од вођства Коминтерне да Радио-Москва не преноси вести које о Михаиловићу и његовим четницима емитује лондонски радио. После тога, Врховни штаб је пристао да још једном преговара са штабом Драже Михаиловића. На преговорима у Чачку (18. и 20. новембар 1941), између представника оба вођства, потписан је споразум ради отклањања неких несугласица између партизана и четника у вези с размештајем и кретањем на ослобођеној територији.

Британска влада је 24. новембра 1941, у меморандуму совјетском војном министарству, поновила да „сматра Михаиловића као једино могућег вођу“ и да Совјети утичу на партизана „да одрже уједињен фронт под вођством пуковника Михаиловића“. На седници владе потврђено је решење британског генералштаба да се војночетничким одредима шаље помоћ. То се дешавало 28. новембра 1941, када је партизанска одступница – са којом је био и Врховни штаб – замицала према Санцаку испред надмоћније немачке војске, која је продором у Ужице завршавала своје вишемесечне офанзивне операције против устанка у Србији. Кад су Немци (нападом 7. децембра 1941) отерали Дражу Михаиловића с Равне горе, војночетнички одреди су се разделили: део се укључио у јединице колаборационистичке владе, део људства се разишао кућама, а остатак, са командама, задржао се у сеоским и шумским пределима, у герили.

Убрзо, 9. јануара 1942, Душан Симић је остао без поверења чланова владе, а професор Слободан Јовановић образовао је нови кабинет. У тој влади Дража Михаиловић је постао министар војске. Влада је војночетничке одреде (22. јануара 1942) назвала: Југословенска

војска у отаџбини. Британска пропаганда је помагала четнике: на радију и у штампаним прогласима за Југославију преовладавало је гледиште југословенске владе, а једино је одбијано оно што је било супротно утврђеној политици британског кабинета. Британски радио није објављивао вести о партизанским борбама када су биле у највећем размаху у Србији и другим крајевима, чак су успеси партизана каткад приписивани четницима. А у то време борило се око 80.000 партизана, наспрам око 460.000 окупаторских и око 150.000 колаборационистичких војника и официра. Партизанско повлачење из Србије дешавало се (крајем 1941. године) кад и Московска битка на совјетско-немачком фронту. Врховни штаб и Централни комитет су тада начинили извесну процену развоја у Југославији, сагледавајући и збивања на другим ратиштима.

Тито је 29. децембра 1941. депешом обавести вођство Коминтерне о немачкој офанзиви у Србији, партизанском губитку слободне територије, борби с четницима и формирању 1. пролетерске бригаде. Затражио је совјетску материјалну помоћ за партизанске јединице, која је обећана, али тог пута није стигла. Политбиро Централног комитета је примио депешу, упућену 5. марта 1942, којом је Извршни комитет Коминтерне саопштавао: да сматра неправилним формирање 1. пролетерске бригаде; да, изгледа, присталице југословенске владе „с извесним оправдањем сумњају да партизански покрет добија комунистички карактер“; да се „непосредни задатак састоји у томе ... да се створи истински и јединствени национални фронт свих непријатеља Хитлера и Мусолинија у Југославији ради остварења основног задатка – истеривања освајача и поробљивача ... да се разбију окупатори и извојује национално ослобођење“.

Вођству Коминтерне, 9. марта 1942, Тито је одговорио да су пролетерске бригаде „покретне јединице радника и сељака које су спремне да ступе у борбу тамо где им се нареди“, а да се присталице избегличке владе „одлучно изјашњавају против оружане борбе с окупаторима“, због чега их окупатори наоружавају да би нападали партизана. Нека вођство Бољшевичке партије, поручио је Тито, упути своје посматраче у Југославију, да они непосредно виде стварност партизанске борбе. На то су из вођства Коминтерне саопштили да имају „пуно и неоториво поверење“ у Централни комитет Комунистичке партије Југославије и да првенствено треба истицати борбу против окупатора, а „четнике помињати и раскринкавати узгред“. Тито је убрзо (после седнице Политбироа у Фочи, 4. априла 1942) јавио вођству Коминтерне да програм Комунистичке партије Југославије одређују следећа нужност и циљ: „Борба против окупатора и њихових агената, борба за ослобођење народа Југославије, за јединство и братство народа Југославије“.

Односи унутар Антифашистичке коалиције

У пролеће 1942. године немачка и италијанска војска, усташе и четници нападали су знатним снагама партизанске одреде и бригаде на ослобођеним подручјима. Четници су најогорченије нападали само-

стално на неким тактичким правcima, а махом су се налазили усред бојног распореда окупаторске италијанске војске. Врховни штаб је повукао партизанске јединице из Црне Горе, Санцака и Херцеговине према Зеленгори. Од прикупљених партизанских одреда ту је формирао четири нове бригаде. Тито је 22. јуна 1942. издао заповест да група бригада (шест бригада) пође у средњу и западну Босну, према Хрватској. Тако је, пола године по одласку партизана из Србије, Врховни штаб предузео друго велико наступање. На тај начин требало је да се партизани из источног дела Југославије сједине с онима из средње и западне Босне, Хрватске и Славоније. Четници су остали уз окупаторску војску на територији са које су, заједно с њом, потисли партизанске одреде. Италијанске команде су снабдевале четнике оружјем, храном и новцем, а понегде су их употребљавали и као милицијску формацију. Истовремено, пропаганда избегличке владе, као и британске и северноамеричке, славилa је четнике као борце за ослобођење отаџбине. Тито је, међутим, јавио у Москву, Извршном комитету Коминтерне, да је четничка сарадња с окупаторима нескривена, свакоме очигледна, и корисна окупатору, и тражио је да Радио-станица „Слободна Југославија“ емитује што више вести, саопштења и сличних прилога о Врховном штабу и ратовању партизанских одреда. Између осталог, телеграмом је пренео Извршном комитету Коминтерне и „Резолуцију родољуба Црне Горе, Боке и Санцака“, која је донета на њиховом скупу, 16. јуна 1942. на Тјентишту, у долини реке Сутјеске. У Резолуцији су четници осуђени као окупаторови сарадници; названо је издајом Михаиловићево командовање четничким одредима, а националном издајом од стране избегличке владе, хвалисање и материјално потпомагање четника. Радио-станица „Слободна Југославија“ објавила је 6. јула 1942. текст Резолуције, а потом је доспела и међу вести објављене у другим земљама, на странице комунистичких листова у западном делу света. Избегличка влада је 28. јула 1942. предала протестну ноту совјетском посланику на југословенском двору, са захтевом да Телеграфска агенција Совјетског Савеза објави деманти и порекне Резолуцију.

Избегличка влада је тражила од владе Совјетског Савеза да утиче на партизанае да признају Дражу Михаиловића и да му се потчине. Совјетска влада, пак, уважавала је југословенску владу као легитимно представништво једне пријатељске земље, привремено настањено усред савезничке Велике Британије. Отуд је између владе Совјетског Савеза и југословенске владе потписан (почетком августа 1942) споразум да међусобно изасланства подигну на ранг амбасада. Чим је то објављено, Тито је 11. августа 1942 (телеграмом) поручио Извршном комитету Коминтерне да је тај чин немио партизанима и да се дешава у време кад избегличка влада, преко четника, отворено сарађује с окупаторима. Вођство народноослободилачког покрета, иначе, уважавало је редовне дипломатске односе Совјетског Савеза са југословенском владом, јер су ти односи за совјетску спољну политику били неодвојиви од одржавања ратне коалиције Совјетског Савеза, с једне, и Велике Британије

и Сједињених Америчких Држава, с друге стране. Међутим, то вођство је настојало да упоредо ратује против окупатора и домаћих снага које су са њим повезане; то значи, да се класни обрачун с унутрашњим снагама не одлаже, када је већ борба с тим браниоцима капитализма произишла из рата с фашистичким окупаторима Југославије.

Обавештен о изузетном успеху групе партизанских бригада у походу од Црне Горе до средњег предела Хрватске, Извршни комитет Коминтерне поручио је комунистичким партијама западноевропских и америчких земаља да у својим новинама више не хвале четнике и Дражу Михаиловића као борце за ослобођење отаџбине, јер они сарађују с фашистичким окупаторима, и да, убудуће, за партијску пропаганду узимају саопштења из емисија Радио-станице „Слободна Југославија“. Тако је настао преокрет, толико видан да је, на пример, југословенски амбасадор у Вашингтону упозорио 5. августа 1942. северноамеричко министарство спољних послова да је до пре десетак дана и њујоршки раднички лист приказивао генерала Михаиловића „великим вођом снага отпора Јужних Словена против Хитлера“, а сада га назива фашистом и издајником. И совјетска влада, после одбијања да посредује да се партизани подреде Дражи Михаиловићу, изјавила је да је он окупаторов сарадник и да су четници војска која служи непријатељу (то је нарочитом изјавом, 3. августа 1942, саопштено и избегличкој влади, која је одбила совјетску ноту говорећи да има „пуно поверење у вођство и родољубље генерала Михаиловића“). Јављено је, затим, из Москве Титу да се против избегличке владе опрезно говори и пише. Осим тога, тражено је да се Извршном комитету Коминтерне шаље садржај документа „о улози Драже Михаиловића“, а једанпут је то затражено и с напоменом: „може бити да су окупатори особито заинтересовани да распаљују међусобну борбу између партизана и четника“. Тито је, 10. септембра 1942, одговорио да је све истинито што је дотад саопштио, а наредних дана пренео је још нека документа о четничкој сарадњи с окупаторима.

У совјетској агитацији од тада је било све више вести о партизанској борби против окупатора, а совјетске власти су говориле о четничкој сарадњи с окупаторима. Југословенска влада, 5. новембра 1942, захтевала је од владе Совјетског Савеза да обустави совјетску кампању преко радија и штампе против четника Драже Михаиловића, да позове партизане да прекину нападе на четнике и да се потчине краљевској влади. Совјетска влада је одговорила, 16. новембра 1942, да је Дража Михаиловић изгубио углед у земљи и да се четници боре једино против партизана, у заједници с италијанском војском. То исто је, 5. и 6. октобра 1942, совјетски амбасадор у Вашингтону, Максим Литвинов, саопштио влади Сједињених Америчких Држава.

Велесиле Антифашистичке коалиције, новим договорима и споразумима, све чвршће су здруживале ратне напоре против држава Тројног пакта. У Лондону; 26. маја 1942, закључен је уговор о двадесетогодишњем пријатељству и сарадњи између Велике Британије и Совјетског Савеза, а у Вашингтону је потписан 11. јуна 1942. уговор о зајму и најму,

према којем је требало да Сједињене Америчке Државе испоручују Совјетском Савезу оруђа и средства за ратовање. Британски премијер Винстон Черчил, током посете Сједињеним Америчким Државама (18. јуна 1942) и Совјетском Савезу (од 12. до 17. августа 1942), у разговорима с вођама тих земаља уговарао је планове будућих војних операција и укупног садејства у рату против Немачке и Италије.

Антифашистичка већа

У светским приликама и догађањима већ је тада нескривено присутан и југословенски народноослободилачки покрет. У средишту Југославије постојала је јединствена слободна територија, пространа око 50.000 км², освојена вишемесечним залагањем партизанских бригада и одреда. Врховни штаб је значајно унапредио формацију војних јединица, а 20. новембра 1942. увео је назив Народноослободилачка војска и партизански одреди Југославије. Наспрам 150.000 бораца и старешина Народноослободилачке војске, у Југославији је крајем 1942. године било око 580.000 окупаторових и око 300.000 колаборационистичких војника и официра.

Успеси партизанских одреда и бригада омогућили су, а и међународни положај народноослободилачког покрета, да се сазове скупштина која ће представљати ослободиоце Југославије и изабрати једно извршно тело као врховни орган устаничке власти, то значи да се оствари намера коју је Тито већ 23. августа 1941. био саопштио вођству Коминтерне. Он је, најзад, 12. новембра 1942, јавио Извршном комитету Коминтерне: „Ми сада формирамо нешто слично влади, а зваће се Народни одбор ослобођења Југославије“. На ту поруку, Извршни комитет Коминтерне одговорио је препоруком: „Стварање Народног одбора ослобођења Југославије веома је потребно и изванредно важно.

Дајте обавезно томе одбору општенационални југословенски и општепартијски антифашистички карактер, како по његовом кадровском саставу тако и по његовом акционом програму.

Немојте гледати на тај одбор као на нешто што представља владу, већ као на политички орган народноослободилачке борбе.

Немојте га супротстављати југословенској влади у Лондону.

У даљој етапи не постављајте питање о скидању монархије.

Не постављајте паролу републике.

Питање о режиму у Југославији, како ви схватате, решаваће се после пораза италијанско-немачке коалиције и после ослобођења земље од окупатора.“

Тако је у Бихаћу, 26. и 27. новембра 1942, одржана скупштина родољуба, на којој су била присутна 54 представника из Србије, Хрватске, Босне и Херцеговине и Црне Горе. Тито је, отварајући заседање, саопштио замисао вођства народноослободилачког покрета. Између осталог, рекао је: „Ми немамо могућности да створимо једну легалну владу, јер нам то међународни односи и прилике не дозвољавају.

Али ми имамо право на једно, а то је, да у овим тешким околностима створимо једно политичко тијело, један политички орган, који ће окупити све народне масе“.

На заседању је донесена резолуција и проглас народу да је установљено Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије (АВ-НОЈ) као највише политичко представништво створеног јединства народа Југославије у борби за ослобођење, слободу и равноправност у братској заједници. Антифашистичко веће је изабрало свој Извршни одбор, у којем је било осам повереништава за ресоре власти.

Тито је 29. новембра 1942. телеграмом обавестио вођство Коминтерне да ће Антифашистичко веће, иако неће бити влада, решавати све што је везано за државни живот и бринути о партизанском фронту, а да ће га у обављању послова помагати народноослободилачки одбори, који постоје у свим областима на ослобођеној и неослобођеној територији. Одмах затим саопштена је Извршном комитету Коминтерне и Нота Врховног штаба Народноослободилачке војске и Извршног одбора Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије савезничким владама. У њој је поручено: „Неприхватљиво је да југословенска влада у Лондону с једне стране ратује преко свога министра Драже Михаиловића и његових четника против Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије на страни окупатора, а на другој страни, у исто време, користи се гостопримством савезника, користи се дипломатском подршком савезника, а ми имамо право захтевати од савезника не само признање наше борбе него имамо право захтевати од савезника да се они енергично заинтересују о случају југословенске владе и Драже Михаиловића“.

Врховни штаб и Извршни одбор Антифашистичког већа издали су, 8. фебруара 1943, нарочиту Изјаву о циљевима народноослободилачког покрета, у којој се каже:

„1. Народноослободилачки покрет има да ослободи земљу од окупатора, и обезбеди државну независност и демократска права свим народима Југославије;

2. народноослободилачки покрет признаје неприкосновеност приватне својине и пуну могућност самоиницијативе у индустрији, трговини и пољопривреди;

3. овај покрет не предвиђа никакве радикалне промене у друштвеном животу, осим замене реакционарних управа народноослободилачким одборима; све важније о друштвеном животу, тако и о државној организацији решаваће после рата представници народа које ће он изабрати;

4. народноослободилачки покрет се бори за слободу, за социјална права, и туђе му је насиље;

5. официрима који приступе народноослободилачком покрету биће признати чинови, и дужности ће имати према способностима;

6. народноослободилачки покрет признаје у потпуности национална права Хрвата, Словенаца, Срба, као и Македонаца, Црногораца и других“.

Преко Радио-станице „Слободна Југославија“, вест о заседању у Бихаћу отишла је далеко у свет, као и нота и изјава Врховног штаба и Извршног одбора Антифашистичког већа. Вођство народноослободилачког покрета, очито, тежило је да јавност у западним савезничким земљама обавести о родољубљу партизана, који су тамо приказивани, кроз пропаганду избегличке владе, као противници демократије и правног уређења. У том вођству, пак, предвиђали су – речено је у једном писму (14. децембра 1942) – да ће се народноослободилачки покрет „међународно најлакше учврстити баш преко Југославије“, и да зато треба „према спољњем свету да извлачи“ из руку владе, избегле у Лондон, „елеменат за елементом међународних позиција које има Југославија као држава“, а у рукама су те владе. Стога, у вези с том владом, нужно је „потпуно порушити њезине позиције и тако довести до њезиног слома у међународном свету“, који ће народноослободилачком покрету омогућити да у згодном тренутку успостави „владу која се неће тек почети да бори за своје признање него ће бити у ствари већ признати представник Југославије“.

Опрезно у отворености и шкрто у признањима, и са службене стране у Великој Британији и Сједињеним Америчким Државама већ је допуштено да се говори како партизани (чешће је речено југословенски патриоти) наносе окупаторима ђсетне губитке.

Прекретница – спремана дугом и упорном одбраном Велике Британије и омогућена одсудном одбраном Совјетског Савеза – непосредно је почела 23. октобра 1942. – британском офанзивом код Ел Аламејна у Египту, 8. новембра 1942. – искрцавањем англо-америчких трупа у Мароко и Алжир, и, пресудно, 19. новембра 1942. – противофанзивом Црвене армије код Стаљинграда.

Немачка врховна команда отпочела је извесна преудешавања у командовању трупамa на Балкану и уводила је мање измене у окупационој управи у Југославији. У Главном стану вође Рајха, код Растенбурга, 18. и 19. децембра 1942. – на саветовању начелника врховних команди и министара спољних послова Немачке и Италије, под Хитлеровим председништвом – решено је да се ради осигурања јужних обала Европе предузму у току зиме заједничке и замашне операције против Народноослободилачке војске Југославије, која би – по Хитлеровим речима – садејствовала Англо-американцима ако се искрцају на Балкан.

Успешна офанзива англо-америчких армија омогућила је вођима Велике Британије и Сједињених Америчких Држава, Винстону Черчилу и Франклину Рузвелту, да се састану у Казабланки, и ту, од 14. до 24. јануара 1943, преговарају о истеривању немачко-италијанских трупа из северне Африке, после чега би савезничка војска из Африке ударила на Италију и принудила је раскине савез са Немачком и да се покори.

С обзиром на такво предвиђање даљег ратовања, врховни командант британске војске на Блиском истоку, генерал Александер (Harold Rupert sir Alexander), још од јесени је позивао Дражу Михаиловића да четницима нареди да руше комуникације у Србији и Македонији како

би се отежало немачко снабдевање. Министар Антони Идн је, 29. децембра 1942, председнику југословенске владе Слободану Јовановићу саопштио британско гледиште да Дража Михаиловић и његови четници отворено сарађују с италијанском војском и да, можда, Михаиловића треба сменити, а на његово место одредити другу личност. Иначе, британској влади је било отежано да се супротставља совјетским тврдњама да су четници и Дража Михаиловић окупаторови сарадници.

Британска влада и британска команда на Средњем истоку упутили су, 25. децембра 1942, нову мисију у штаб Драже Михаиловића. Пуковник Бејли (William Stanley Bailey) добио је задатак да испита организацију четника, не би ли успео да их покрене у шири напад на немачку и италијанску војску. Међутим, већ у својим првим извештајима говорио је да четници нису борци против окупатора и да не желе да га нападну.

Министар Идн је, 11. јануара 1943, захтевао од председника југословенске владе да се четницима нареди да обуставе борбу с партизанима и предузму нападе на окупаторске војске. Идн се, преко британског амбасадора у Москви, обратио совјетској влади да се и она побрине за уједињење „свих патриотских акција у Југославији“. Совјетска влада је на то одговорила, 18. фебруара 1943, да Дража Михаиловић и његови четници споразумно сарађују с италијанском војском, док се партизани, који нису комунистички покрет, него народни и југословенски, са својим Антифашистичким већем као представништвом родољубивих снага земље, боре за ослобођење отаџбине. Дража Михаиловић се тада налазио у селу Липову, код Колашина, и спремао је четнике да се придруже офанзиви италијанских дивизија против Народноослободилачке војске. Баш је 20. јануара 1943, са дуге линије од Бањалуке, Сиска, Карловца и Госпића, почела најзамашнија офанзива немачких и италијанских дивизија (укупно, ништа мање јаким од трупа које су њихове земље тада имале на северноафричком фронту), усмерених према Бихаћу, управном средишту партизанске ослобођене територије.

На окупаторову офанзиву, одвраћајући маневром Народноослободилачке војске, Врховни штаб је делом снага бранио ослобођену територију, а групу дивизија повео је према југоистоку, преко реке Неретве, према Дрини. Дража Михаиловић је 17. фебруара 1943, и сутрадан, саопштио расписом четничким јединицама у походу: „Ових дана се уништавају последњи партизани у Босни. Сада је јединствен моменат да са комунистима раскрстимо једном за свагда“. Група дивизија Народноослободилачке војске, међутим, разбила је четнике 7. марта 1943. код Јабланице, на Неретви, одбацила их и потукла код Невесиња и Калиновика (22. марта), тако да их није могла спасити ни италијанска помоћ. Четници су толико поражени да касније ни за једну битку нису имали дотадашњу војничку способност.

Совјетска влада је убрзо, 2. априла 1943, препоручила југословенској влади да се јавно огради од четничке сарадње с италијанским окупатором, и да нареди Дражи Михаиловићу да распусти своје одреде у Црној Гори и Херцеговини. Британци су помишљали, а са тим се

слагала и северноамеричка влада, да би се југословенски простори могли поделити на две упоредо активне операцијске зоне: на четничку – у Србији, и партизанску – у Хрватској и Словенији. Британску владу је обавестила совјетска влада да не може утицати на Врховни штаб да ради на измирењу партизана и четника, пошто сматра да је то унутрашња ствар народа у Југославији. Антони Идн је, 7. маја 1943, поднео југословенској влади закључак британске владе да је за покрет Драже Михаиловића важно да се одупире окупаторској војсци, да мора да прекине сарадњу с италијанском војском и колаборационистичком владом у Србији, да четници не треба да нападају партизана, (једино да се бране у случају да су нападнути) и да не нападају Хрвате и Словенце који не служе окупаторима. Британска влада је указала, 17. јуна 1943, југословенској влади да народ у Југославији прихвата партизански покрет због његове демократске природе и стварне борбе за национално ослобођење. Зато је требало да влада одреди политички и национални програм који би се допадао југословенском народу. Влада Слободана Јовановића је пала 17. јуна 1943, услед раздора између њених чланова. Југословенска влада је, 21. јуна 1943, ипак издала декларацију о будућем уређењу Краљевине Југославије као тројне федерације Срба, Хрвата и Словенаца. Миша Трифуновић, првак српских радикала, образовао је 26. јуна 1943. нову владу. И она је као и претходна, без слоге међу министрима, поднела оставку 9. августа 1943. године. Британци су саветовали југословенској влади да од тада обавља само административне послове, па је такву владу образовао, 10. августа 1943, дипломат Божидар Пурић. И у тој влади Дража Михаиловић је био министар војске, морнарице и ваздухопловства. Британска страна је такође саветовала владу да буде покретач измирења с партизанима, а та порука је била у смислу речи британског премијера Винстона Черчила, изговорених у присуству северноамеричког председника Рузвелта, на конференцији у Вашингтону, одржаној од 12. до 17. маја 1943, да родољуби на Балкану притискају више од 25 окупаторских дивизија, и да је потребно да све снаге отпора (међу које су Британци убрајали и четнике) што више отежавају опстанак окупаторских војски. У ту сврху, група британских диверзаната била се спустила падобранима, 17. априла 1943, близу Зворника, затим је ноћу, између 20. и 21. априла 1943, стигла друга група код Бриња у Лици, а после две ноћи на Крбавско поље спустила се и прва група британских посматрача упућених међу партизанае.

Врховни штаб је 12. маја 1943. затражио од Врховне команде савезничких снага за Средоземље да му пошаље званичне представнике. Та савезничка команда је убрзо упутила официре Стјуарта (William Stuart) и Дикина (Frederick W. Deakin-Bill) као своју мисију у Врховни штаб, а они су се спустили падобранима на планину Дурмитор ноћу, између 27. и 28. маја 1943. године. Убрзо је спуштена и група бриганских падобранаца у Словеначко приморје, где су дошли у додир са тамошњим партизанима. Најзад, Врховна команда савезничких снага за Средоземље упутила је мешовиту англо-америчку војну мисију, с британским

бригадиром Маклином (Fitzroy Maclean) на челу, који је стигао 18. септембра 1943. у Врховни штаб Народноослободилачке војске. Прва савезничка пошиљка санитетског материјала за групу дивизија под непосредном командом Врховног штаба изручена је из авиона, 30. јуна 1943, код Кладња, у источној Босни.

Већ се збила велика прекретница Другог светског рата. Црвена армија је потукла немачке трупе код Стаљинграда, а остатак принудила да капитулира (2. фебруара 1943). Настављајући противофанзиву, Црвена армија је ослободила окупиране совјетске пределе, око Харкова и Бјелгорода жестоко се тукла (март 1943) и спремала снаге за опсежне и одсудне летње борбе. Англо-америчке армије су гониле италијанске и немачке дивизије рубом северне Африке и приморале их да 13. маја 1943. обуставе сваки отпор и предају се у Тунису.

Народноослободилачка војска, ратујући широм Југославије, издржала је у средишту земље две најтеже, најдраматичније битке ослободилачког рата, зване битка на Неретви и битка на Сутјесци. На простору, и правцу, од Карловца до реке Лима, дугом око 400 километара, та војска је давала одбрану, изводила противофанзиву и пробијала окупаторове обруче, при том, губећи и освајајући пределе и, упоредо, подносећи тешке жртве заједно са становништвом ослобођених крајева.

Прекретница Другог светског рата обележена је и одлуком о распуштању Комунистичке интернационале, 15. маја 1943, објављеном у Москви. Међутим, и после распуштања Коминтерне, Централни комитет Комунистичке партије Југославије чувао је своју радио-везу с Москвом.

Британска мисија при Врховном штабу обавестила је своју команду у Каиру и своју владу да се партизани јуначки боре против немачке и италијанске војске, да им је потребна помоћ у оружју и опреми, да имају самостално и искусно вођство, и да је непобитно да четници сарађују са окупаторском војском. И британска мисија, с мајором Џонсом (William Jones) на челу, која се налазила међу партизанима у Хрватској, јавила је свом старешинству, о упоредном учешћу у борби Срба и Хрвата, и особитој духовној крепкости којом партизани стварају федерацију Југославију. Ти извештаји су потврдили добру управљеност одлуке, донесене 23. јуна 1943, на конференцији шефова штабова британске армије, под председништвом Винстона Черчила, да се тражи од Врховног штаба да јединице Народноослободилачке војске подстиче да руше комуникације у Словенији и да појачавају борбе на читавом свом ратишту како би привезале околне немачке снаге да не би биле премештене и употребљене за противудар у Италији, где је требало да се усмери инвазиона англо-америчка војска. Ти извештаји су донекле правдали и одлуке, усвојене на конференцији председника влада Сједињених Америчких Држава и Велике Британије, Канаде и Кине, одржаној у Квебеку од 14. до 24. августа 1943, који су, између осталог, решили: да се савезничке војске искрцају (на пролеће 1944) на тле Француске и напусти британска помисао о искрцавању на Балкан, као и да се ради

на измирењу четника и партизана, а да се југословенској влади не даје подршка у намери да предузме војну акцију у отаџбини.

Британска влада, успостављањем везе са Народноослободилачком војском преко војних мисија, признала је ратничку важност тог чиниоца, али не и државотворну сувереност народноослободилачког покрета.

Земље Тројног пакта спремале су се за одбрану од несумњиво блиске англо-америчке инвазије у јужни предео Европе. Између свега што су предузимале, канцелар Адолф Хитлер је захтевао да се немачкој команди подреди италијанска војска која је штитила јужни део Апенинског полуострва. Насупрот томе, италијанска Врховна команда је тражила од диктатора Мусолинија (Benito Mussolini) да раскине пријатељство са Хитлером да би Италија напустила савез са Немачком. Мусолини, обострано притешњен, није се одржао. Оборен је 25. јула 1943, на седници великог фашистичког вође, после двадесет и једне године диктаторске владавине. Хитлер је остао без најближег савезника, а вођство Трећег рајха, после тога имало је само да руководи европским савезом фашистичких влада и режима.

Немачка врховна команда је преуредила командовање трупима на Балкану, па је седиште немачке Врховне команде за Југоисток премештено из Солуна у Београд. Хитлер је 6. августа 1943. наредио да немачка војска разбије Народноослободилачку војску Југославије, јер је за Немце на Балкану „проблем број један – Тито“, а италијанске дивизије (макар их морали разоружати и послати у логоре) јесу „проблем број два“. Рекао је да с Титом морају „свршити пре искрцавања савезника на јадранску обалу“.

На фронтовима су у наредним биткама увећана недавно задобијена преимућства антифашистичких војски. Одговарајући на снажан, вишедневни немачки напад, Црвена армија је прешла, 12. јула 1943, противофанзиву код Орела и Курска, а после тога и на правцу Харкова и Смоленска. Ослободила је западне области своје земље, а 6. новембра 1943. повратила се у Кијев и продужила даље, на запад. Савезничке армије су се искрцале 10. јула 1943. на италијанско острво Сицилију. Напредујући, заузеле су острво и, 3. септембра 1943, избациле предње делове на јужни руб Италије. Дана 8. септембра 1943. проглашена је капитулација Италије. Немачке трупе су је окупирале и на Апенинском полуострву се отворио ратни фронт.

Народноослободилачка војска Југославије покренула је општи устанак народа готово у читавом пределу који је био под италијанском окупацијом, од реке Соче до реке Бојане и у дубљем залеђу. У данима тог борилачког полета она се готово удвостручила и није ослабљена немачким противударом. Крајем 1943. године, имала је око 320.000 наоружаних бораца и старешина. У то време у Југославији се налазило око 450.000 окупаторских и око 350.000 колаборационистичких војника и официра. Од тада је немачка војска ратовала да би држала под окупацијом цело подручје Југославије. Али, није могла потпуно да запоседне југословенску територију, јер је већ било много крајева у

којима су Народноослободилачка војска и народноослободилачки одбори били једини присутни као власт и заштита становништва. Рачуна се да је слободна територија у Југославији у јесен 1943. захватала око 130.000 км², са близу 5.000.000 становника.

Борба за међународно признање народноослободилачког покрета

Федерација Југославија је довршила целокупност свога унутрашњег склопа успостављањем земаљских антифашистичких већа: у Србији (од раније постојећи Главни народноослободилачки одбор), у Македонији (Иницијативни одбор за оснивање већа), у Црној Гори, Босни и Херцеговини, Хрватској, Словенији. Тито је, иначе, обавестио, 2. октобра 1943, совјетску владу да вођство народноослободилачког покрета не признаје југословенског краља и владу (избеглу у иностранство) због њиховог подржавања четника, који су, борећи се против партизана као ослободилаца домовине, садејствовали окупаторским трупaма на ратишту. Стога, рекао је, тај покрет неће дозволити да се влада и краљ врате из иностранства у Југославију. И, да би се устаничка, партизанска творевина федерације издигла као једина законита власт у Југославији, сазвано је Друго заседање Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије. Учесници заседања, у Јајцу, донели су, ноћу између 29. и 30. новембра 1943, одлуке: да се Антифашистичко веће конституише у врховно и законодавно представничко тело народа и државе Југославије као целине; да се установи Национални комитет ослобођења Југославије као привремени орган врховне власти за време рата; да се Југославија изгради на демократском и федеративном принципу као заједница равноправних народа; да се влади, избеглој у иностранство, одузму сва права законите владе Југославије; да се забрани повратак у земљу краљу Петру II Карађорђевићу. За председника Антифашистичког већа изабран је др Иван Рибар, а за председника Националног комитета Тито коме је додељено звање маршала Југославије.

Радио-станица „Слободна Југославија“ објавила је 4. децембра 1943. одлуке Другог заседања Антифашистичког већа, а од тог дана почеле су да излазе вести о том заседању у совјетским, британским и америчким новинама.

Југословенска влада је јавном изјавом, 5. децембра 1943, одбацила одлуке Другог заседања Антифашистичког већа. Потом су на четвородневном конгресу, започетом 25. јануара 1944, у селу Ба, на планини Суворор, представници Социјалистичке странке, Југословенске националне странке и Демократске странке, у присуству једног члана северноамеричке војне мисије код четничке врховне команде, подржали четнике и основали Југословенску народну демократску заједницу, која је као свој орган именовала Централни национални комитет Краљевине Југославије. Југословенска народна демократска заједница је одбацила одлуке партизанског заседања у Јајцу. Она је за свој циљ прогласила

обнову монархије Југославије као трочлане (три народа: Срби, Хрвати, Словенци) федеративне државе.

После првих вести о одлукама скупштине у Јајцу, свуда се говорило и писало потпуније о Југославији, где се – рекао је и сам британски премијер Винстон Черчил – збива револуција. Највише се домиње Национални комитет, у свету зван партизанска влада, као, вероватни саговорник савезничких власти.

Тада је већ била позната одлука председника влада Совјетског Савеза, Сједињених Америчких Држава и Велике Британије на Техеранској конференцији, одржаној од 28. новембра до 1. децембра 1943, да њихове земље слањем оружја помогну југословенске партизане и да војном снагом с њима на бојишту сарађују. После тога, свака од трију влада објавила је засебно своје гледиште о Југославији.

Заступник министра иностраних послова Велике Британије Ричард Ло (Richard K. Low) изјавио је, 8. децембра 1943, пред Доњим домом, да британска влада подржава све снаге у Југославији које се боре против окупатора и да партизанима указује већу помоћ него четницима, јер се партизани боре против заједничког непријатеља.

Начелно опредељење северноамеричке владе саопштио је 9. децембра 1943. државни секретар Кордел Хал (Cordell Hull) речима: „Краља и владу Југославије сада признају сви Уједињени народи као власт која руководи учешћем Југославије у општем вођењу рата“. Рекао је да ће Сједињене Америчке Државе помагати све врсте отпора и сарађивати према њиховој војничкој вредности, „не улазећи док борба траје у дискусију о политичким разликама“, јер је политичко уређење земље „ствар будућег избора самог југословенског народа“.

Владе Велике Британије и Сједињених Америчких Држава уважавале су југословенске партизане као ратничку снагу против немачке војске, док су званично признавале краља Петра и избеглу владу као легитимну врховну власт Југославије.

Совјетска влада се одазавала на одлуке Другог заседања Антифашистичког већа нарочитим саопштењем, 14. децембра 1943, у којем се каже: „На ове догађаје у Југославији, који су наишли на повољан одзив у Енглеској и САД, влада СССР гледа као на позитивне чињенице, које помажу даљој успешној борби народа Југославије против хитлеровске Немачке“. Ти догађаји, речено је даље, „сведоче о озбиљном успеху нових вођа Југославије и уједињењу свих националних снага Југославије“, док су четници наносили штету борби народа Југославије, па је стога „њихова делатност наишла на негативан став у Совјетском Савезу“. Совјетска влада је упутила своју војну мисију међу партизане, која је долетела британским авионима и спустила се, помоћу једрилица, 23. фебруара 1944, на Медено поље код Босанског Петровца, одакле је сутрадан стигла у Дрвар, у седиште Врховног штаба Народноослободилачке војске. На челу мисије налазио се генерал Николај Васиљевич Корњејев. Совјетско признање је наглашено и прогласом Централног комитета Савезне комунистичке партије (бољшевика) поводом дана

Црвене армије, 23. фебруара 1944, где је, између осталог био и поздрав: „Јуначки партизани Југославије, ваша борба за слободу и независност домовине служи свим поробљеним народима Европе као пример који их одушевљава!“

После заседања Антифашистичког већа у Јајцу, на основу његових одлука, развијала се и употпуњавала народноослободилачка власт, и дограђивала као целовита државна структура. Федерација Југославије, издигнута твораштвом народноослободилачког покрета, већ је и као држава постала чинилац политике. Њој су била веома потребна и званична признања свих држава с којима је заједно ратовала против нацистичке Немачке.

Почев од 9. јуна 1943, када су у Министарству спољних послова оцењени први извештаји мисије код Врховног штаба Народноослободилачке војске југославије, у британској влади је закључено: „Нема никакве сумње да су партизани ти који праве Осовини највише неприлика и да су они сада војна организација с којом треба рачунати“. Северноамеричка влада је упозната с тим британским гледиштем, па су на путу за Техеран, у Каиру, између 22. и 26. новембра 1943, где су се од 29. септембра 1943. налазили, дошавши из Лондона, краљ и влада Југославије, Винстон Черчил и Франклин Рузвелт указали краљу Петру на неопходност да се прилагоди успону народноослободилачког покрета. При повратку из Техерана, Черчил је рекао, 10. децембра 1943, краљу Петру и председнику владе да отпусте Дражу Михаиловића пошто је сарађивао с окупаторима своје земље, јер је сматрао да је то једини начин да се помогне краљу. Већ 15. децембра 1943. британски центар у Каиру, који је управљао војним мисијама у Југославији (и сличним у другим балканским земљама), наредио је свима који су се налазили у четничким штабовима да се спреме за коначан одлазак јер ће их њихова влада повући.

Винстон Черчил је позвао претходних дана у Каиро шефа англо-америчке мисије при Врховном штабу Народноослободилачке војске, бригадира Маклина, да га упуту у своју замисао о могућем компромису између партизана и краљевске емиграције. Кордел Хал је обавестио, 16. децембра 1943, југословенског амбасадора у Вашингтону да влада Сједињених Америчких Држава неће вршити притисак ради одбацивања Драже Михаиловића. Затим је, 31. децембра 1943, председник Рузвелт свечано изјавио да ће његова администрација до краја рата признавати само ону југословенску владу која произилази из уставне монархије, што је значило краљевску владу.

Савезничко признавање

Совјетски амбасадор у Лондону, Иван Максимович Мајски, писано је саопштио, 21. децембра 1943, британском министру спољних послова да је и совјетска влада уверена да је у интересу борбе југословенских народа против окупатора да народноослободилачки покрет и монархија

покушају да нађу основу за сарадњу. Совјетска влада, међутим, називала је Дражу Михаиловића дискредитованим, а Тита вођом патриотских снага које стварно владају у Југославији, па је одбила, 31. јануара 1944, предлог југословенске владе о склапању уговора о међусобној помоћи и послератној сарадњи, због тога, што краљев министар војске Дража Михаиловић сарађује с окупаторима против Народноослободилачке војске.

Винстон Черчил је, 8. јануара 1944, писмом обавестио председника Националног комитета ослобођења Југославије, Тита, да је одлучио да британска влада не даје више војничку подршку Дражи Михаиловићу, с тим што ће остати у званичним односима с краљем Петром, док ће Титу „у исто време давати сву војничку подршку“. У два наредна писма Титу (од 28. јануара и 9. фебруара 1944), Черчил је говорио о могућој сарадњи између краља Петра и партизана ради уједињавања југословенских снага против немачке окупације и победе над непријатељем. Вођство народноослободилачког покрета је закључило, 30. јануара 1944, да британска иницијатива отвара прилике за постизање међународног признања у антифашистичком рату створене федеративне државе на просторима Југославије. Тито је, истог дана, писмом, саветовао сва руководства Комунистичке партије да у агитацији пазе на околности у којима се ствара федерација Југославије, да наглашавају све што савезници повољно чине, да не критикују унутрашње државно уређење западних савезничких држава и да се у говорима о краљу и монархији држе одлука из Јајца. Черчилу је, 10. фебруара 1944, одговорио да су услови за разговор и споразумевање: распуштање југословенске владе која се налази у Каиру; уклањање Драже Михаиловића; признање Националног комитета као једине југословенске владе, при чему, посебан уговор с краљем није прихватљив, пошто се он озлогласио због четничке сарадње с окупаторима, а о монархији одлучиће слободна воља народа после ослобођења земље.

Черчил је, 22. фебруара 1944, у британском парламенту, јавно назвао Дражу Михаиловића сарадником окупатора Југославије, а Тита херојем који предводи јуначке партизане, ратнике против непријатеља Антифашистичке коалиције. Тита је, 25. фебруара 1944, обавестио да је већ наредио да се британски официри повуку из четничких штабова. На британски позив, краљ Петар и председник југословенске владе пошли су из Каира, авионом, 9. марта 1944, у Лондон. Министар спољних послова Антони Идн је поручио Маклину, истог дана, да саопшти Титу да британска влада жели да краљ Петар пође у Југославију и образује владу у којој ће бити чланови Националног комитета и личности из емиграције. Та влада, рекао је Идн, привремена до слободних избора у земљи, била би призната као легитимни наследник постојеће југословенске владе. Маклин је, прво 13. марта, а потом и 27. марта 1944, послао у Лондон Титов одговор да је краљу Петру забрањен повратак у Југославију по одлуци Антифашистичког већа, донетој на заседању у Јајцу.

У међувремену, Винстон Черчил је, 24. марта 1944, краљу Петру саветовао да именује владу у којој неће бити Дража Михаиловић, и да та влада преговара с вођством народноослободилачког покрета у смеру којим се одређује будуће уређење Југославије.

Британско министарство спољних послова одабрало је Ивана Шубашића, бившег бана Бановине Хрватске, за кандидата за председника краљевске владе, а тај избор су одобриле и совјетска и северноамеричка влада. Винстон Черчил је, 9. маја 1944, обавестио Тита да ће Иван Шубашић бити председник краљевске владе. Тито се сагласио, с тим да Шубашићева влада одстрани Дражу Михаиловића и да јавно прогласи издајницима све колаборационистичке групе у Југославији. На седници у Каиру, 17. и 18. маја 1944, постојећа влада је закључила да не може примити одговорност да у свом саставу нема и Дражу Михаиловића, као министра војске. Затим је, 25. маја 1944, председник Божидар Пурић поднео оставку владе. Краљ Петар је потписао, 1. јуна 1944, указ о именовању Ивана Шубашића за новог председника владе, који је, 9. јуна 1944, обавестио маршала Тита да је преузео одговорност „за читаву легитимну југословенску владу која данас једино функционира међу Уједињеним народима“. Истог дана, Шубашић је, у пратњи британског амбасадора на југословенском двору Стивенсона (Ralph Stevenson), кренуо из Лондона у Југославију и стигао, 14. јуна 1944, на острво Вис, где се тада налазило вођство народноослободилачког покрета.

На седници Националног комитета, 13. јуна 1944, утврђено је да се преговори са краљевском владом воде, и закључе, на основу одлука донесених у Јајцу. Завршавајући преговоре, 16. јуна 1944, Тито и Шубашић су потписали споразум и њиме утврдили: признање Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије и народноослободилачких одбора као стварне власти; признање Народноослободилачке војске под врховном командом маршала Тита, као ослободитеља земље; осуду колаборационизма, као нечело за будућу сарадњу; признање легитимних представника Краљевине Југославије; договор да о краљу и монархији, дакле, о коначном облику државе, народ одлучи после ослобођења, и да се о томе не расправља док траје рат.

Тито је 19. јуна 1944, и следећих дана, обавестио највише штабове Народноослободилачке војске да је споразум Националног комитета са председником краљевске владе начињен по жељи савезника. Тим споразумом, указао је Тито, тековине ослободилачке борбе нису диране, а њиме су Дража Михаиловић и други сарадници окупатора политички уклоњени. Совјетски министар спољних послова Вјаћеслав Молотов поручио је 19. јула 1944. Ивану Шубашићу да поздравља његов споразум с маршалом Титом и да ће совјетска влада подржати рад у духу споразума. И влада Сједињених Америчких Држава, 30. јула 1944, званично је одобрила споразум између Тита и Шубашића.

Черчил и Идн су хтели да се састану Тито и краљ Петар. Зато је врховни командант савезничких снага за Средоземље, британски генерал Вилсон (Henry Maitland sir Wilson) позвао Тита у посету, у Италију.

Национални комитет и Председништво Антифашистичког већа, међутим, решили су, 9. јула 1944, да Тито сад не иде у Италију, јер би његов одлазак саопштено је британској влади, узнемирио борце и патриотско становништво. Али на нови, скори позив да дође у Италију, Тито се одазвао. Он је 6. августа 1944, долетео авионом са Виса у град Казерту, где га је дочекао генерал Хенри Вилсон. Сутрадан је посетио команданта савезничких армија у Италији, британског генерала Харолда Александера. С тим војсковођама се сложио да савезничко ваздухопловство напада немачке комуникације у Југославији и да савезнички одреди садејствују Народноослободилачкој војсци на далматинским острвима. Тито је од њих затражио помоћ у оружју и опреми за Народноослободилачку војску, као и тенкове и авионе, а захтевао је и да Хрвати и Словенци из Истре, Словеначког приморја и Бенешке Словеније, иначе италијански држављани, могу слободно да прелазе у редове југословенских бораца. Савезнички команданти су уважили те Титове захтеве. Вилсон је, 10. августа 1944, споменуо Титу да се савезничке трупе могу искрцати у Истру да би заузеле Трст и тиме отежале немачку одбрану у Италији.

Маршал Тито се сусрео и са британским премијером Винстоном Черчилом, 12. августа 1944, у Напуљу. Говорили су о изгледима рата на Балкану и Апенинском полуострву, заједничким операцијама југословенске ослободилачке војске и савезничких трупа у северном јадранском пределу, о материјалном потпомагању ослободилаца Југославије, прихвату партизанских рањеника у Италији, и о нападима партизана на четнике и окупационе бугарске јединице у Србији. Тито је рекао Черчилу да се партизани не могу помирити ни са једним истакнутим четничким командантом јер су, рекао је, сви сарађивали с окупаторима. Черчил је казао да Британци желе да виде јединствену, репрезентативну југословенску владу, а Тито је одговорио да разуме британску обавезу према краљу Петру, али да ће о његовом повратку одлучити народ у ослобођеној земљи, након рата.

После тог сусрета, Тито је истога дана, писаном поруком, захтевао од Черчила да се уважи постојање и право југословенске народноослободилачке власти и војске у Истри и Словенији у случају савезничких војних операција преко тих области, да се повећа материјална помоћ Народноослободилачкој војсци, и да се предају Националном комитету југословенски бродови који се налазе под савезничком контролом. Сутрадан, 13. августа, Черчил и Тито су се још једном састали и то у присуству председника краљевске владе Ивана Шубашића. Черчил је, одговарајући на јучерашњу Титову поруку, рекао да је немогуће прејудиицирати статус Истре, која је италијанска, и да једино може да се изузме испод италијанског суверенитета и стави под савезничку војну управу. Тито је на то поновио свој захтев и одбио Черчилов предлог да се састане с краљем Петром. Говорећи о послератном уређењу Европе, Черчил је наглашавао да југословенска држава треба путем уставотворне скупштине да одреди свој облик владавине. Усаглашено

је да се објави позив четницима и домобранима (који су служили у војсци Независне Државе Хрватске) да прелазе у партизанске редове, и да се Хрватима и Словенцима из Истре и Словеначког приморја – италијанским држављанима – омогући да ступају у Народноослободилачку војску. Сутрадан, 14. августа 1944, Тито је отпутовао у Бари, а 15. августа, авионом, стигао је на острво Вис са Иваном Шубашићем.

Тек након разговора на острву Вису, 16. августа 1944, између Ивана Шубашића и представника Националног комитета, краљевска влада је објавила своју раније усвојену декларацију, којом је признала „привремену управу коју је поставило Антифашистичко веће и Национални комитет“, обећала да ће радити на окупљању свих демократских снага земље под руководством маршала Тита, назвала колаборацију с окупатором највећим злочином и издајством народних интереса, и изјавила да ће радити на припајању Југославији града Задра, Истре, Словеначког приморја и Бенешке Словеније. Краљевска влада се још обавезала: да ће за Народноослободилачку војску омогућити пријем материјалне помоћи од савезника; повести преговоре о зајму и најму у корист становништва Југославије; потпуно укинути своје оружане снаге у иностранству и јавно се одрећи Драже Михаиловића и његових четника, и да ће у међународне организације (УНРРА, Црвени крст, синдикати) уврстити представнике народноослободилачког покрета. Осим тога пристала је да ратна морнарица Краљевине Југославије, која се налазила у водама Малте, под управом команде савезничке флоте у Средоземљу, пређе у састав Народноослободилачке војске.

Тито је нарочитом изјавом, 17. августа 1944, нагласио да је народноослободилачки покрет политичка основа борбе за ослобођење и позвао је Југословене који се налазе у непријатељевим војним формацијама да пређу у Народноослободилачку војску и ступе у борбу против окупатора. На предлог своје владе, краљ Петар је, 29. августа 1944, указом одузео команду Дражи Михаиловићу и признао маршала Тита за јединог „вођу југословенских снага отпора“.

Четничка врховна команда је већ била назвала владу са Иваном Шубашићем на челу владом хрватског сепаратизма и партизанских експонената и изјавила да је не признаје. Непризнавање владе под председништвом Шубашића оглашено је 20. јула 1944, на почетку четвородневног заседања Централног националног комитета Краљевине Југославије. Комитет је усвојио захтев да та влада одмах поднесе оставку, а њене одлуке назвао је бесправним. Неколико чланова Централног националног комитета Краљевине Југославије прешло је из Србије у Италију (авионима, уз помоћ британских и америчких официра), где су радили против владе Ивана Шубашића због њеног споразума с вођством народноослободилачког покрета.

У Италији, Великој Британији и Сједињеним Америчким Државама, избегли припадници Радикалне странке и Демократске странке (махом Срби), представници Хрватске сељачке странке и Словенске људске странке, објављивали су, са различитих својих скупова, да неће

дати поверење влади због Шубашићевог споразума с партизанским вођством. Једино су прваци Земљорадничке странке, који су се налазили у избеглиштву, поздравили (прогласом 17. октобра 1944) споразумевање између краљевске емиграције и народноослободилачког покрета ради стварања јединствене југословенске владе.

Четници су везали своју наду у спас, првенствено, за могућу помоћ од Сједињених Америчких Држава. Доиста, по налогу сопствене владе, северноамеричка војна мисија, с пуковником Дауелом (Mac Dowell) на челу, спустила се ноћу, између 27. и 28. августа 1944, на четнички аеродром код Прањана, подаље од Чачка. Дража Михаиловић је, затим, 15. септембра 1944, депешом обавестио све команданте четничких корпуса да се у његовом штабу налази шеф америчке војне мисије, са којим је разрадио „детаљан савезнички политички и војни план“, и наредио им да без његовог одобрења ништа не предузимају, осим борбе против Народноослободилачке војске. Међутим, Винстон Черчил је већ писао, 1. септембра 1944, председнику Рузвелту да се боји замршености, и потешкоћа, због одласка војне мисије Сједињених Америчких Држава у штаб Драже Михаиловића, јер, рекао је Черчил, за спасавање краља Петра једина је прилика споразум између краљевске владе и вођства народноослободилачког покрета. Рузвелт је зато, 3. септембра 1944, наредио да се мисија повуче, што се десило тек ноћу 30. октобра 1944, са планине Озрен у источној Босни, где се тада налазила главнина четничке војске са својом врховном командом, по одступању из Србије испред Народноослободилачке војске и Црвене армије. На представку Драже Михаиловића, којом себе и четничке јединице ставља на располагање британској и северноамеричкој влади, председник Рузвелт је одговорио, 14. октобра 1944, да је жеља његове владе да се југословенске тешкоће реше слободном вољом народа и узимањем у обзир свих групација у земљи.

Како су неки официри четничке војске молили британског бригадира Маклина да им омогући да се састану с представницима партизанских штабова, не би ли се споразумели барем о ненападању, Тито је рекао и Шубашићу и Маклину да народноослободилачки покрет ни у којем виду неће прихватити сарадњу с вођством четника и да је за партизане неприхватљива било каква команда коју би им одредио краљ Петар. Врховни штаб је више пута наредио подручним штабовима да не преговарају са старешинама четничких јединица и да Народноослободилачка војска мора четнике да уништи или принуди на безусловну предају, као и да безобзирно туче и усташе, којима су немачке трупе у повлачењу са подручја Независне Државе Хрватске предавале власт у местима из којих су одлазиле. Узалудност настојања да стекну извана спасоносну помоћ била је четницима све очитија.

У властима антифашистичких држава већ је преовладавало начело да се југословенске унутрашње ствари решавају слободном вољом самог народа. У ствари, пред очима света ишчезавала је монархија Југославија, и све њено, а издизала се федерација Југославија, коју је на бојном пољу задобијала Народноослободилачка војска.

Све више се испољавала воља и југословенске политичке, економске и ратне емиграције у савезничком иностранству за помоћ партизанима, ствараоцима федерације Југославије. У Италији, Швајцарској, Француској и Алжиру, нарочито, створени комитети и одбори помагали су при ослобађању југословенских грађана из фашистичких логора и затвора, прикупљали помоћ за партизанае, објављивали вести о народноослободилачкој борби у Југославији и подстицали Југословене да ступају у покрете отпора других народа, у срединама у којима су се затекли.

Веома видан је био и учинак, кроз разна удружења и преко многих скупова, Американаца југословенског порекла, који су прикупљали помоћ за партизанае и у својим листовима писали повољно о федерацији Југославији, што је користило њеном међународном признању. Жеља да се помогне партизанима појавила се и развијала и у југословенским исељеничким организацијама у Јужној Америци, Аустралији, Кини и Ирану (од Југословена затечених у тој земљи, образован је и један партизански одред). И у заробљеничким логорима, где су се под немачком стражом налазили официри југословенске војске, одведени у ропство априла 1941, преовладала је жеља за приступањем народноослободилачком покрету.

Савезничка помоћ и сарадња

Све што је широм света рађено као помоћ ослободиоцима Југославије стварно је започето 2. октобра 1943, када је, у споразуму са савезничком командом, била успостављена База Народнослободилачке војске у Барију, у Италији. Одатле су савезнички бродови допремили 17. октобра 1943. на острво Вис прву већу помоћ за Народнослободилачку војску: храну, санитетски материјал, одећу, бензин, пушке, митраље, топове, муницију и радио-станице. Врховни штаб је, потом, послао војну делегацију – која је првих дана децембра 1943. стигла у Каиро – да у Врховној команди савезничких снага за Средоземље објасни потребе Народнослободилачке војске у оружју и опреми, и да у овом затражи помоћ и прикаже могућности за оперативно садејство партизанских јединица и савезничких формација.

Коришћење Базе у Барију омогућило је склапање више споразума и договора између представника Врховног штаба и Врховне команде савезничких снага за Средоземље: прихват око 34.000 избеглица (жене, деца и старија лица) са Виса и јужну Италију, одакле је већина премештена у логоре Ел Шат, Ел Кататбу и Тулумбат у Египту; прихват и лечење у савезничким болницама у јужној Италији око 40.000 рањених и тешко болесних припадника Народнослободилачке војске; успостава базе Ратне морнарице Народнослободилачке војске у Монополију; обука људства и савезничка орпема двеју ваздухопловних ескадрила, као и једне тенковске бригаде Народнослободилачке војске; савезничка помоћ у прихвату и наоружању пет бригада Народнослободи-

лачке војске, формираних од Југословена који су се, усред рата, затекли у Италији, где је већина насилно доведена из домовине, у логоре и затворе, због супротстављања италијанском окупатору; садејство одељења савезничке морнарице са партизанским морнаричким и пешадијским јединицама у зони источног Јадрана, и напади англо-америчке авијације на немачке трупе, војне објекте и насеља у Југославији. Истовремено, Народноослободилачка војска је прихватала, и брижно пазила, савезничке пилоте који су се, за борбених летова над Европом, принудно спуштали у ослобођене области Југославије.

На позив врховног команданта савезничких снага за Средоземље, налазила се при његовом штабу (од краја маја 1944), у Алжиру, војна мисија Народноослободилачке војске. Старешина мисије, генерал Владимир Велебит, преносио је генералу Вилсону захтеве Врховног штаба везане за помоћ у снабдевању Народноослободилачке војске, а тражио је и да се југословенске ваздухопловне и морнаричке јединице, које су биле на располагању краљевској влади, ставе под команду маршала Тита. Војна мисија се повезала и са Комитетом ослобођења Француске.

Национални комитет и Врховни штаб упутили су јединственој делегацију у Москву, која је тамо стигла 12. априла 1944, а предводио је Милован Ђилас, члан Врховног штаба. Она се споразумела са представницима совјетске владе о допреми оружја и средстава за Народноослободилачку војску, и о другим видовима помоћи и сарадње. Део делегације, са генералом Велимиром Терзићем на челу, образовао је, у јуну 1944, сталну војну мисију Народноослободилачке војске у Москви. Иначе, преко Базе у Барију била је послана, почетком марта 1944, прва количина совјетског оружја и опреме за Народноослободилачку војску, а тим правцем је, касније, стигло још такве помоћи.

Претежну количину оружја и средстава из совјетске помоћи примила је непосредно Народноослободилачка војска после спајања са Црвеном армијом: уз пушке, митраљезе, минобацаче и топове, добила је и совјетске тенкове, авионе, радио-станице, санитарску опрему, одећу и обућу, као и извесну количину жита (за становништво). Од Југословена затечених у Совјетском Савезу и нарочито посланих ради војне обуке, формиране су и наоружане две бригаде, једна тенковска и друга пешадијска. Опремљене су совјетским авионима и другим средствима две ваздухопловне дивизије Народноослободилачке војске. Неколико совјетских хируршких екипа пристигло је да лечи рањене и болесне партизане.

Народноослободилачки покрет, стварајући федерацију Југославију, засновао је и развио војну и политичку сарадњу с антифашистичким покретима суседних земаља. Делегат Централног комитета Комунистичке партије Југославије и Врховног штаба Народноослободилачке војске, Светозар Вукмановић Темпо, који се налазио, од првих месеци 1943, у Македонији и на Косову и Метохији, повезао се са вођствима комунистичких партија Бугарске, Грчке и Албаније. Он је уговарао, с представницима тих партија, према приликама сваке од њих, начин и

облике политичке сарадње и, нарочито, војног садејства југословенских партизана, у граничном пределу, са суседним партизанским јединицама. На југословенској слободној територији прихватани су партизани из Бугарске и Албаније, да би, враћајући се у своје земље, сређенијом снагом наставили антифашистичку борбу. Тако су и југословенски партизани имали неко време сопствено упориште у Грчкој, уз границу. Делегати Комунистичке партије Југославије, Миладин Поповић и Душан Мугоша, упућени да помогну стварању албанске комунистичке партије, и потом, Светозар Вукмановић Темпо, судионици су доношења стратегијских одлука вођства антифашистичког покрета у Албанији. Противокупаторска војска и партизанска власт у Албанији стваране су по угледу на југословенске јединице и одборе, истоветног облика и сличних назива. Напослетку, тој уједначености је допринела, од краја августа 1944, и југословенска војна мисија, с пуковником Велимиром Стојнићем на челу, при Врховном штабу Народноослободилачке војске Албаније. Њој је било намењено да посредује и у планирању заједничких операција против немачких трупа и албанских колаборациониста (две албанске дивизије су ишле, при изгоњењу немачких трупа, преко Црне Горе до средине Санџака). Централни комитет Комунистичке партије Албаније и званично се захвалио писмом, 23. септембра 1944, вођству југословенског народноослободилачког покрета, речима да су савети тог вођства били један од главних чинилаца оснивања, раста и учвршћивања партије албанских комуниста, који су постали представници свога народа у најтежим тренуцима његове историје. У саставу Народноослободилачке војске Југославије постојале су и антифашистичке бригаде створене у јесен 1943. од војника пређашње италијанске окупационе војске, који су прешли на партизанску страну.

Југословенско антифашистичко ратовање било је најуспешнији начин и најизразитији вид ослободилачког отпора у окупираној Европи, што је особито потврдила Народноослободилачка војска својим учинком у завршним операцијама антифашистичких војски против нацистичке Немачке.

Англо-америчке армије су почеле 6. јуна 1944. искрцавање на северозападну обалу Француске. Потом су развиле офанзиву и шириле се борбом потискујући немачку војску, кроз западну и средњу Европу до коначног слома Трећег рајха. Тај поход је подстакао патриотске устанке у западноевропским земљама, у сусрет савезничким трупама у наступању.

На другој страни Европе, становници ослобођених совјетских крајева с радошћу су дочекали Црвену армију. Она је прогнала немачку војску и повратила све западне совјетске области до краја октобра 1944. године. Принудила је Финску да потпише примирје (19. септембра 1944); прешла границу Источне Пруске (Трећег Рајха, 17. октобра 1944), продрла у Пољску, прешла границу Чехословачке, продрла у Румунију, Мађарску и Бугарску, и стигла, 5. септембра 1944, на североисточну границу Југославије. Наступање Црвене армије подстицало је национал-

не, противнемачке устанке, у којим су комунистичке партије биле најодрешитији покретачи.

У офанзиви је тад била и Народноослободилачка војска Југославије. Њене јединице су се у свим крајевима земље жестоко тукле с немачким и колаборационистичким трупaма. Стално значајна у југословенским и балканским размерама, Србија је била добила особиту важност. Вођство народноослободилачког покрета је одавно увиђало да коначно уклањање краљевске владе и међународно признање Националног комитета зависе од успеха Народноослободилачке војске у Србији, односно од истеривања немачких трупа и победе над четницима.

Та потреба и, уопште, све неопходнији улазак федерације Југославије у међудржавно решавање исхода рата у Европи, условили су посету маршала Тита Совјетском Савезу. Ноћу, између 18. и 19. септембра 1944, са Виса је авионом стигао у румунски град Крајову, па одатле, 21. септембра, у Москву, где је боравио до 28. септембра 1944. године. Тито се споразумео с председником совјетске владе Стаљином и министром спољних послова Молотовим о заједничким операцијама Народноослободилачке војске и Црвене армије у источном делу Југославије, и о совјетској помоћи у наоружању и обуци кадра Народноослободилачке војске.

Совјетска команда је објавила, 28. септембра 1944, да ће, по одобрењу Националног комитета, Црвена армија ступити на тле Југославије и напустити га чим се заврше операције против немачке војске; као и да ће поштовати власт народноослободилачких одбора и Националног комитета ослобођења Југославије. Та изјава о привременом боравку совјетске војске у Југославији, и само ради истеривања немачких окупатора, много је значила наспрам британске намере да се искрцају трупе у Истру и другде на југословенско тле. Такође, изјава је била корисна и због поступног стицања међународног признања федерације Југославије, јер је значила, безмало, изричито признање од совјетске стране.

Тито се из Москве вратио авионом у Крајову, где је примио, 5. октобра 1944, делегацију бугарске отечественофронтоске владе. Он је одобрио споразум (од 23. септембра 1944) између југословенских представника, Светозара Вукмановића Темпа и генерала Михаила Апостолског, са старешинама бугарских трупа, донедавно окупационих у Македонији, да се оне, после антифашистичког преврата у Бугарској (9. септембра 1944), придруже Народноослободилачкој војсци Југославије у гоњењу немачке војске. Такође, сложио се да једна бугарска армија садејствује у протеривању немачке војске из источне Србије. Цела бугарска војска тада је била под совјетским оперативним руководством, а једна њена армија је на боку Југословенске армије наступала, од марта до 15. маја 1945, преко Подравине, ка Марибору.

Југословенско разумевање и помагање бугарског опоравка, после слома царевине Бугарске у окриљу нацистичке Немачке, високо су ценили предводници отечественофронтоске Бугарске. Зближавање

између федерације Југославије и Бугарске (с владом Отаџинског фронта) широко је започело: упућена је бугарска помоћ становништву Београда, прихваћена су у Бугарској југословенска деца, сирочад, и обострано су гостовали писци и други уметници и пропагандисти. Створила се таква политичка блискост да су, на предлог Централног комитета Комунистичке партије Југославије, вођени у децембру 1944. и јануару 1945. преговори о уједињењу Бугарске и Југославије у федеративну државу. Међутим, предлози су се мимоишли: југословенски је био да се федерација састоји од седам федералних јединица, а бугарски, да у федерацији, бугарски и југословенски део једнако значе. Било је разлике и у појединостима. Британско и северноамеричко супротстављање стварању те федерације и ненаклоно гледање совјетске владе (због њеног савезништва са западним земљама), уз те различите предлоге, учинили су да настојање на бугарско-југословенском државном уједињењу убрзо застане, а сарадња између Југославије и Бугарске настављена је несмањена.

Стварање јединствене владе

Вођство југословенског народноослободилачког покрета, тежећи да постигне међународно признање федеративне државе, рачунало је готово пресудним доприносом борацки напор и ратни успех Народноослободилачке војске. Тако је Тито – на питање Ивана Шубашића да ли ће бити образована јединствена влада у случају да Немци буду поражени на Балкану – одговорио, 6. септембра 1944, да су у току тешке борбе у Југославији, па првенствено треба снабдевати Народноослободилачку војску, а све остало је мање важно и решиће се доцније.

Британска влада је била незадовољна због тог одлагања (што је министар Идн јавио Титу 11. септембра 1944). При томе, Иван Шубашић је поново предлагао Титу, 12. септембра 1944, да се Национални комитет и краљевска влада одмах споразумеју о образовању јединствене југословенске владе. Он је, иначе, доказивао Британцима (на пример, представнику њихове владе, 14. септембра 1944) да у Југославији постоји само власт народноослободилачких одбора под заштитом Народноослободилачке војске. Пред скору посету Совјетском Савезу, Винстон Черчил је поручио, 3. октобра 1944, маршалу Титу да ће британска влада службено признати јединствену југословенску владу, али такве владе још нема на помолу. За свога боравка у Москви, од 9. до 17. октобра 1944, Винстон Черчил и Антони Идн су преговарали, и решавали, са Стаљином и Молотовим о војним операцијама и уређењу Европе после слома нацистичке Немачке. Рузвелт је одредио амбасадора у Москви Харимана (William Averell Harriman) да, као посматрач, учествује у тим разговорима.

Черчил је 11. октобра 1944. нарочито саопштио Рузвелту да са Стаљином покушава да изнађе јединствен став према Балкану да би могли да спрече избијање грађанског рата у неколико земаља у којима

би симпатије Велике Британије и Сједињених Америчких Држава биле на једној, а Совјетског Савеза, вероватно, на другој страни. Председници совјетске и британске владе су се споразумели да поведу „у Југославији заједничку политику“, и сагласили су се да се што пре, у тој земљи, образује јединствена влада. Национални комитет ослобођења Југославије поручио је, 23. октобра 1944, земаљским антифашистичким већима да ти разговори британске и совјетске владе потврђују право југословенских народа да после рата сами одлуче о свом државном уређењу.

Тито се из Крајове преместио у Белу Цркву (Банат), па у Вршац, а одатле је, 25. октобра 1944, стигао у Београд (коначно ослобођен пет дана раније). На његов позив, 9. октобра 1944, Иван Шубашић је долетео авионом из Лондона. Они су се срели 22. октобра 1944. у Вршцу, и започели преговоре, које су наставили у Београду и, 2. новембра 1944, завршили споразумом. Сачинили су следећи уговор: да Национални комитет и краљевска влада образују јединствену југословенску владу; да се краљ Петар Карађорђевић, према одлуци заседања у Јајцу, не може вратити у земљу док траје рат и до коначне одлуке народа о облику државног уређења; да до тада, краљевске прерогативе врши у земљи намесништво, чије ће чланове краљ именовати на предлог владе и уз сагласност председника Националног комитета; да намесничко веће поверава мандат за састав јединствене владе која ће управљати земљом и за свој рад одговарати Антифашистичком већу народног ослобођења Југославије.

Иван Шубашић и потпредседник Националног комитета, Едвард Кардељ, посетили су затим Москву, где су 21. и 22. новембра 1944. изложили Стаљину и Молотову споразум о стварању јединствене владе. Совјетски државници су потврдили да такву владу сматрају неопходном. Стаљин је 24. новембра 1944. поручио Черчилу: споразум Тита и Шубашића може бити користан за Југославију; подршка наших влада тим уједињеним напорима биће нов ударац хитлеризму.

Коначно ослобођење, током јесени 1944, Македоније, Србије и Црне Горе, истовремено ширење ослобођених области у средишту и у западном делу Југославије, све изванредним залагањем Народноослободилачке војске, општи полет у земљи и та сагласност британске и совјетске владе били су веома повољни даљем залагању за стварање јединствене владе. У свему томе, велики чинилац била је Народноослободилачка војска Југославије, која је крајем 1944. имала око 600.000 људи, а на крају рата, 15. маја 1945, око 800.000 војника и официра, наспрам око 650.000 војника и официра немачке војске и калобарационистичких формација.

Тако су Тито и Шубашић закључили, 7. децембра 1944, у Београду, трећи важан споразум: да ће се три месеца по ослобођењу земље одлучити о изборима за уставотворну скупштину, а до њеног сазива законодавну власт да ће имати Антифашистичко веће; да се намесничко веће образује према постојећем Уставу Краљевине Југославије; да

јединствена влада има 25 чланова и да организује и води управу; да намесници положе заклетву краљу, а чланови владе народу; да се краљ не може вратити у земљу док народ својом слободном вољом не одлучи о будућем уређењу Југославије; да намесничко веће даје мандат за састав владе; да однос између владе и намесништва буде исти као што је између краља и владе, и да јединствена влада представља Југославију у иностранству као краљевска влада у свим актима који се односе на дипломатско представљање државе, задржавајући континуитет земље у тадашњој форми док народ не одлучи о будућем уређењу. За време подужег боравка у Југославији (од 13. октобра 1944. до 12. децембра 1944), Шубашић је видео, и доживео, свеопште преовлађивање народноослободилачког покрета, па је могао и с много стварних појединости да поткрепи сопствено обавештење (16. децембра 1944) члановима краљевске владе о свом споразуму с маршалом Титом и о сагласности савезника да признају јединствену владу.

Краљу Петру, незадовољном због закључка да се власт монарха пренесе на намеснике, Винстон Черчил је рекао 21. децембра 1944. да споразум Тита и Шубашића треба да прихвати и одобри, јер нема друге могућности, пошто је „Тито газда у земљи и остаће то, он је у стању да диктира услове“. Краљ Петар се противио и одредби споразума између Тита и Шубашића о законодавној власти Антифашистичког већа народног ослобођења до испуњења задатка уставотворне скупштине. Он је тражио да Антифашистичко веће буде саветодавно тело. Черчил и Идн су рекли Шубашићу, 8. јануара 1945, да дугорочни британски интереси захтевају уједињену и стабилну Југославију и да им је свеједно хоће ли облик југословенске државе бити републикански или монархистички – зато нека се испуни његов споразум с Титом. Черчил је, 9. јануара 1945, саветовао краљу Петру да прихвати споразум, јер „наша војна интервенција не долази у обзир да бисмо краља вратили на престо; нема ни говора о војној интервенцији каква је извршена у Грчкој; нема никакве сличности у приликама које владају у тим двама земљама“, као и то да неће три велике силе искористити своју снагу да би спасиле монархију у било којој земљи. Британска штампа је објавила 11. јануара 1945. изјаву краља Петра да не одобрава споразум Тита и Шубашића. Британска влада је истог дана краљев поступак назвала непромишљеним, одлучна да подржи остварење споразума. Она је 17. јануара 1945. одбацила краљев захтев да сву законодавну власт врши влада (она која се налазила поред њега у Лондону), што је он назвао својим условом за признавање споразума Тита и Шубашића. Винстон Черчил је, 18. јануара 1945, у Доњем дому, рекао посланицима да је југословенска краљевска влада, спасавајући се испред немачке инвазије, нашла уточиште у Великој Британији, па је тиме за британску владу настала одређена дужност, које се она може ослободити на пристojан начин, какав би, на пример, био плебисцит у Југославији. Черчил је изјавио да се озбиљно нада да ће се Тито показати „као спасаца и ујединитељ своје земље као што је у ово доба њезин неоспорни господар“.

Тито је, 21. јануара 1945, захтевао од избегличке владе да прекине погађање с краљем Петром и дође у Југославију ради извршења договореног споразума. Краљева канцеларија је издала саопштење, 22. јануара 1945, да Иван Шубашић више нема поверење краља Петра и да ће краљ лично преговарати с маршалом Титом. Винстон Черчил је, истог дана, обавестио краља Петра да ће британска влада признати јединствену југословенску владу чак и ако краљ не прихвати предложене намеснике. Сутрадан је поручио краљевској влади да пође у Југославију и тамо настави започето. Винстон Черчил је, 23. јануара 1945, јавио совјетској и северноамеричкој влади да ће се побринути „како би се извршио споразум Тито–Шубашић“. Зато, поручио је, нека „три велике силе сада одлуче да ступи на снагу споразум Тито–Шубашић“, и да ће „признати уједињену владу, формирану у складу са споразумом“, а неће признати „никакву другу владу коју би формирали било краљ, било маршал Тито, сами“.

Стаљин је, 25. јануара 1945, одговорио Черчилу да се слаже да се без икаквог одлагања изврши споразум Тита и Шубашића, и да три велике силе признају јединствену југословенску владу. Влада Сједињених Америчких Држава није имала замерке које би отежале то британско настојање. Краљ Петар, међутим, принудио је Шубашића да поднесе оставку. Пошто је оставка била објављена 29. јануара 1945, краљ, је истог дана, баш Шубашићу поверио мандат да састави нову владу и пристао да се његова права владаоца пренесу на намесничко веће. Истовремено, народ је широм Југославије исказивао незадовољство. Мноштво људи, окупљених на трговима и улицама, говорило је против монархије и често извикивало: „Доле краљ“, „Хоћемо Тита“.

И после свега што је учињено, питање образовања јединствене владе у Југославији изнесено је и на конференцији председника влада Совјетског Савеза, Сједињених Америчких Држава и Велике Британије, одржаној од 4. до 12. фебруара 1945. у Јалти, на полуострву Криму. Ту је расправа о Југославији потекла од британске делегације, а после дебате усвојен је, 10. фебруара, на пленарној седници, њен редигован предлог: да се препоручи маршалу Титу и Ивану Шубашићу да што пре образују јединствену југословенску владу и да се Антифашистичко веће прошири народним посланицима изабраним у Народну скупштину Краљевине Југославије на изборима 1938. године, који нису сарађивали с окупаторима своје земље.

Обавештен, 12. фебруара 1945, од шефова англо-америчке и совјетске војне мисије о препоруци Кримске конференције, маршал Тито им је истог дана одговорио да прихвата ту поруку. Тог дана је и краљевска влада решила да усвоји препоруку конференције у Јалти. Затим је Шубашић, са четири члана владе, долетео авионом у Београд, 16. фебруара 1945. године. Краљ Петар је, најзад, попустио настојању британског министра Идна и, 2. марта 1945, потписао указ о преношењу прерогатива на намесништво. Иван Шубашић је, 5. марта 1945, поднео

намесницима оставку владе. Истог дана је и Национални комитет имао своју последњу седницу.

Маршал Тито је, по мандату добијеном од намесништва, образовао 7. марта 1945. јединствену привремену владу Демократске Федеративне Југославије. Краљевски намесници су истог дана указом потврдили јединствену владу. Већину у влади чинили су припадници народноослободилачког покрета (24 министра), а четири министра била су из краљевске емиграције.

Привремену јединствену владу Југославије признале су три владе, учеснице Кримске конференције, и брзо су своје амбасадоре упутиле у Београд. Британски амбасадор је стигао 12. марта 1945, совјетски – 20. марта, а амбасадор Сједињених Америчких Држава – 31. марта. Ускоро су дошли и бугарски и чехословачки посланик. Сви амбасадори и посланици акредитовани су при краљевском намесништву и Председништву Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије.

Јединствена влада Демократске Федеративне Југославије признала је привремену владу Републике Пољске 30. марта 1945, владу Народног фронта у Румунији 17. априла 1945, и владе Албаније, Бугарске, Сирије и Либана 28. априла 1945. године.

Указом Краљевских намесника именовани су, 1. маја 1945, амбасадори Демократске Федеративне Југославије: у Москви, Лондону, Варшави и Вашингтону. Убрзо потом именовани су југословенски амбасадор у Француској и посланици у Бугарској и Албанији.

Пређашња двојност у међународном представљању Југославије изгледала је тако што је преко краља и избегле владе била призната легитимно, а преко вођства народноослободилачког покрета и његових остварења у демократској федерацији – стварно. Најзад, само у лику намесничког већа још се придржавао знамен монархије, и то до општих избора, 11. новембра 1945, за Уставотворну скупштину и њене одлуке 29. новембра 1945, кад је 510 присутних посланика усвојило Декларацију о проглашењу Југославије федеративном републиком, у свему, тековинном народноослободилачког покрета.